

RAGIB EL-İSFAHÂNÎ'NİN AHLAK İLMİNE YAKLAŞIMI*

Yasin BOSTAN

Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Denizli, TÜRKİYE

Email: yasinbostan@pau.edu.tr

Özet

Klasik İslam Ahlak Filozofları eski Yunan felsefesinden etkilenmişlerdir. İslam Ahlak Felsefesi'nin kavramsal alt yapısının eski Yunan felsefesine dayandığı bilinmektedir. Özellikle Platon ve Aristoteles'in İslam ahlakçıları etkiledikleri söylenebilir. Onların erdemler ve nefsin güçlerini sınıflandırması İslam ahlak anlayışında önemli bir yer tutar. Özellikle İbn Miskeveyh'ten başlamak suretiyle diğer İslam ahlakçıları bu sınıflandırmayı benimsemişlerdir. Ragıb el-İsfahani de bu ahlakçılardan birisi olarak sayılabilir. Fakat o felsefi ve dini kaynakları dengeli bir şekilde birleştirmeyi başarmıştır. O, klasik felsefi sınıflandırmayı benimsemiş ancak ahlak anlayışını inşa ederken ek olarak dini kaynaklardan da faydalanmıştır. Onun bu dengeli yaklaşımı İslam ahlakında önemli bir yer tutar.

Anahtar Kelimeler: Ragıb el- İsfahani, Ahlak, İslam Ahlak Felsefesi, İslam Felsefesi

Ragib-al-Isfahani's Approach to Morality

Abstract

Classical Islamic Moral Philosopher was influenced by old Greek philosophy. The conceptual infrastructure of Islamic Moral Philosophy is based on the old Greek philosophy. Especially Platon and Aristotle influenced Islamic moralists. Their classification of virtues and soul powers holds important place in Islamic morality. Particularly Ibn Miskawayh and other Islamic ethicists have adopted this classification. Ragıb al-Isfahânî was one of them. But he was able to combine both the philosophy and religious sources. He adopted the classical philosophical classification but he also benefited from the religious sources while constituting the morality. His balanced approach is hold very important places in the Islamic morality.

Keywords: Ragıb al-Isfahani, Ethic, Islamic Moral Philosophy, Islamic Philosophy

---

*Bu bildiri Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir.

Giriş

Ahlak kelimesi Arapça *hulk* ya da *huluk* kelimesinin çoğulu olup Türkçe’de tekil olarak kullanılır. Hulk: din, tabiat, huy ve karakter gibi manalara tekabül eder. Gazali ahlak kelimesini “Ahlak, nefse verilmiş bir yeti (meleke)dir ki; ondan fikrî bir zorlamaya lüzum kalmaksızın fiiller kolayca ortaya çıkar” (Gazali III:120) şeklinde açıklar.

Diğer bir tarifte Ahlak: “*insanın (bireysel) fitratındaki/doğasındaki, kötülük (rezilet/ erdemsizlik, fücür) yönünün arındırılması (denetim altına alınması ve gerektiğinde / aşırılaştığında tedavisi) ve iyilik (fazilet / erdem, takva) yönünün geliştirilmesi (kemale erdirilmesi/bilgeleştirilmesi); ve böylece insanlar arası (toplumsal) ilişkilerin barışçıl (daha az kötü/zararlı, daha çok iyi/ yararlı) bir biçimde sürdürülmesi için; ilahi inayet ve insani deneyimlere dayalı olarak oluşturulmuş bulunan; insanların/toplumun ve vicdanların çoğunluğunun değerini/ önemini / faydasını kabul ettiği; (erdemli) düşünsel ve duygusal huylar/haller, (faydalı) davranışsal ve eylemsel etkinlikler, ve bunların gerçekleşmesine yönelik değerler (değerleri belirten normlar / ilkeler / kurallar ve öğütler)*” olarak tanımlanmıştır (Yaran 2011:13).

Ahlak ilmi içerisinde İslam düşünce tarihinde birçok değerli düşünür önemli eserler telif etmişlerdir. Râgıp el İsfahânî, *ez-Zerîa ila Mekârimi’s Şerî’a* adlı eseri ile İslam düşüncesinde özellikle Ahlak sahasında: Kindî’nin *Risale fil-Ahlak’ı*, Ebubekr Razi’nin *et-Tıbbu’r Ruhânî’si*, Farabî’nin *Tahsilü’s Sade ve et-Tenbih ala Sebili’s Sade’si* İbn Miskeveyh’in *Tezhibu’l Ahlak’ı*, Gazzalî’nin *İhya’u Ulumi-d Din’i*, Nasreddin Tusî’nin *Ahlak-ı Nasirî’si*, Celaleddin ed-Devvânî’nin *Ahlak-ı Celalî’i* ve Kınalızade Ali Efendi’nin *Ahlak-ı Alaî’si* gibi önde gelen düşünürler ve eserleri arasında zikredilebilir.

İslam Ahlak Felsefesi’nin kavramsal alt yapısı ve tasnifinin çoğu zaman Grek felsefesine dayandığına dair yaygın bir kanaat mevcuttur. Özellikle Platon ve Aristo düşüncesinin ahlak alanına bir etkilenimi olarak görülebilecek erdem ve faziletlerin belli başlı kuvvetler üzerinden okunması ve insan ruhunun potansiyellerinin bu temel tasnife tâbi tutulması İbn Miskeveyh başta olmak üzere İslam ahlak düşüncesinde birçok ahlakçı tarafından bir teamül haline getirilmiştir (İbn Miskeveyh 1983:23-24).

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusu adından da anlaşılacağı üzere Ragıp el-İsfahânî’nin ve eserinin Ahlak ilmine yaklaşımını tespit etmek ve sahasında öne çıkan diğer müellif ve eserlerden farklı ve orijinal yönlerini ortaya koyabilmektir.

Eski Grek düşüncesinin önemli düşünürleri olan Platon ve Aristo’nun ahlak sahasında ortaya koymuş olduğu yaklaşımlar İslam ahlakçıları etkilemiş İbn Miskeveyh’ten başlamak suretiyle klasik ahlak ilminin temeli atılmıştır. İsfahânî Ahlak ilmini ele alış şekli itibariyle hem felsefî hem de dinî kaynakları dengeli bir şekilde değerlendirmesiyle dikkat çekmektedir. Onun bu yaklaşımı asırlardır süre gelen Din-Felsefe uzlaşması tartışmalarında önemli bir yerde durmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmayı ele almamızdaki amaç, İsfahânî’nin kendi eseri olan *ez-Zerî’a ilâ Mekârimi’s Şerîa* çerçevesinde onun ahlak ilmine yaklaşımını dikkat çeken yönleri ile ortaya

koyabilmektir. Diğer yönden günümüze kadar tartışılmalı olan Din-Felsefe uzlaşması konusunda Ragıb el-İsfahânî örneği üzerinden mütevazı bir model sunmaya çalışmaktadır.

Araştırmamız kaynak incelemesine dayanmaktadır. Aynı zamanda bilgi aktarıcı ve tanımlayıcı üslupla birlikte, yorumlayıcı bir yöntem izlenmiştir.

Râgıb el İsfahânî ve Ahlak İlmi

Ragıb el-İsfahânî'nin Gazzâlî ile aynı devirde yaşamış olduğu bilinmekle birlikte yine Gazzâlî'nin onun ahlak anlayışını geniş bir şekilde yansıttığı *ez-Zerî'a ilâ Mekârimi's-Şeria* adlı eserini beğendiği ve çoğu zaman yanında bulundurduğu da kayıtlar arasındadır. Aslen İsfahânî olan fakat hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçiren hatta bir ara adalet işleriyle de uğraşan İsfahânî, hicrî 502'de (1108) yine Bağdat'ta vefat etmiştir. Onun Tefsir'den Kelam'a Nahiv'den Felsefe'ye kadar geniş bir sahaya yayılan ilmî zenginliği ahlak anlayışında da özellikle kendini göstermiş, sahip olduğu bu birikim ile birçok eser ve risâle kaleme almıştır.

Her ne kadar İslam ahlak anlayışının başlı başına Platon ve Aristo'nun *Hikmet, Şecaat, İffet* ve *Adalet* gibi dört temel erdemın nefsin üç ana kuvveti üzerinden okunduğu bilgisi yer etmiş olmakla birlikte (Gazalî III:127) İbn Miskeveyh'ten çok daha önce kaynağını Kur'an ve Sünnet'ten alan, kendisine ait teori ve kavramlaştırmalarıyla Grek düşüncesinden ziyadesiyle uzak, orijinal bir İslam Ahlak İlmi'nin bulunduğu dair iddialar da göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda özellikle el-Muhasibî, el-Bağdadî gibi İslam âlimlerinin adı geçmektedir. Bu noktada Ragıb el İsfahânî'nin ahlak ilmi içerisindeki konumu gayet dikkat çekicidir (el-İsfahânî 2009:22).

Başta *ez-Zerî'a*'da olmak üzere Râgıb el İsfahânî'nin ahlak sahasında bulunduğu konum itibarıyla çok önemli bir duruş sergilediği fark edilmektedir. İsfahânî, ahlakî temelleri sınıflandırma hususunda kendisinden önce Platon ve Aristo'nun dört temel erdemi ve nefsin üç gücü üzerinden bir tasnifi, alışıla gelen ilmî bir temayül olarak kabul etmiş ve bu tasnife bizzat kendisi de uymuştur. Lakin daha önce farklı kutuplardaki birçok yöneliş aksine kendisi Aristo ve Platondan itibaren süre gelen itidalci yaklaşımını felsefe ve naslar arasında da uygulama yoluna giderek gayet mutedil bir bakış açısıyla ahlak ilmine dengeli bir yaklaşım getirdiği görülmektedir. *“İsfahânî'nin erdemler tasnifi bazı dini unsurlarla düzenlenmiş olsa da meşhur felsefî çizgiyi izler. Erdemler teorik ve pratiktir. Bu iki bölümden her birinin insani ve ilahi olmak üzere iki alt bölümü vardır. İlk bölüm yalnızca insanî tatbikatlara dayanır; ikincisi ise ilahî lütuflardır. Bunlar doğumdan itibaren şahsın ahlakî üstünlüğünü belirler”* (Demirkol 2013:156).

Çoğu zaman ahlak ilminin İslam düşüncesindeki ele alınış biçimi olarak temel dinî ritüelleri geri plana atan ve ahlakı tamamıyla felsefî, mantıkî ve eski Grek düşüncesi çerçevesinden okuyan ilmî gruplaşmalar karşısında; usul yönünden bu değerlendirmelere itibar etmiştir. Bununla birlikte Kur'an ve Sünnet gibi temel dini dinamikleri, Platon ve Aristo'nun ahlak anlayışlarının genel karakteristiğini yansıtırcaasına, Ahlak İlminin teorik ve pratik yapısının inşasında önemli bir ritüel olarak kabul etmeyi ve bu bağlamda bağdaştırıcı bir yaklaşım sergilemeyi de diğer İslam ahlakçıları gibi ihmal etmemiştir.(El İsfahânî 2009:25) Demirkol onun Platon ve Aristocu alt yapıyı benimsemiş olmasına rağmen daha çok İbn Sinacı bir karakter taşıdığını öne sürer. *“Eflatuncu nefis üçlemesini kabul etmesine ve erdem teorisini*

bunun üzerine kurmasına rağmen onun psikolojisi Eflatuncu ve Aristocu unsurları birleştiren İbn Sinacı bir karaktere sahiptir” (Demirkol 2013:156).

İsfahânî, ahlakî meseleleri ele alırken sadece dinî nasları değil toplumların bilişsel hafızasını oluşturan ve ortak vicdani kanaatlerini temsil eden geleneksel kültürlerin kültürel birikim ve kazanımlarını da dikkate almayı ihmal etmediği görülmektedir. İsfahânî, Zeria'nın hemen hemen bütün bölümlerinde eskilerin hikmet, şiir, edebiyat ve özlü sözlerini ahlakî farkındalığın uyanmasında önemli bir araç olarak kullanır. Çünkü ahlak aynı zamanda toplumların varlığını ve huzur ve selametini sağlayan en önemli manevi sütunlardan birisini temsil etmektedir. Söz konusu Ahlak olunca İsfahânî, genel ilmi kimliğini oluşturan denge fonksiyonunun bir yansıması olarak şiir, hikmetli söz ve tarihi alıntılar gibi geleneksel, kültürel ve edebi birikimlerden istifade etmeyi lüzumlu görür. İsfahânî'ye göre Ahlak sahibi bireylerin oluşturduğu toplumların ilmi ve kültürel kazanımları başlı başına ahlak ilminin temellenmesinde değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.

Bu noktada İsfahânî, ez-Zerîa adlı seçkin eserini 7 fasıl üzerinden hazırlamış, bu fasılları Platon ve Aristo'nun taksiminden etkilenen İbn Miskeveyh gibi dört demel erdem ve nefsin kuvvetleri formatına göre tasarlamakla birlikte bazı önemli yeniliklerde de bulunmuştur. İsfahânî'nin kelimelerindeki derinliği ve en çetin konuları suhuletle izah ve ifade edişine ek olarak; ahlakî alt yapının tasdik ve ispatında ayet ve hadislerle yoğun bir şekilde başvurması ve bu yolla konulara ayrı bir zenginlik katması onun en dikkat çeken yönüdür (el- İsfahânî 2009:25).

Onun ahlak anlayışını yansıtan ve ahlak düşünce tarihi boyunca ilgi ve alakayı üzerine toplamayı başaran eseri «ez-Zerî'a ila Mekarimi's Şerî'a» adlı eserinde ahlakî konuları şu tasnifler ile ele aldığı görülür;

ez-Zerîa'da

1. fasıl; İnsanların halleri, güçleri,
2. Fasıl; İlim, akıl, nutuk ile ilgili hususlar,
3. Fasıl; Şehvî güçle ilgili hususlar,
4. Fasıl; Öfke ve gazap gücü,
5. Fasıl; Adalet, zulüm, sevgi ve nefret,
6. Fasıl; Zanaatlar, geçim yolları, cömertlik ve cimrilik,
7. Fasıl; Fiiler, ilahî ve insanî, iradî ve gayrı iradî fiiller gibi konuları içermektedir.

ez-Zerîa'da Ahlak'ın İşleniş ve Bazı Örnekler

1. Fasıl: İnsanın Halleri, Güçleri, İnsanın Fazilet ve Ahlakı

Dünya Ehlinin Hali ve Sorumlu Olduğu Görevler

İnsan bu dünyada bir yolcudur. Yolculuğun başlangıcı anne rahmi; hedefi ise ahirettir. Allah insanı cennete davet etmektedir. İnsanın asıl vatani cennettir. İnsan buraya ulaşmak için birçok imtihandan geçmek durumundadır. İsfahânî, bu noktada Nur suresi 35 ayetini dikkate alarak insanın bu dünyada konum ve durumunu şu şekilde izah etmeye çalışır:

İlgili Ayette: “Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne

nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir (Nur 24/35).” Bu ayette İsfahânîye göre: Hücre (Kandil yeri); akli, fener; mü'min'in sinisini, cam; kalbi, zeytin; dini, doğu ve batı'da olmama; ifrat ve tefritten kaçınmayı, yağ; Kur'an'ı (yağ lambayı nasıl beslerse Kur'an'da akli öyle beslemektedir) simgeler. İsfahânî, insanı bir çiftçiye benzeterek dünya hayatının ekim yeri, ahiret hayatının ise hasat yeri olduğunu vurgular. Ayet ve hadisleri merkeze alarak dünya hayatının geçiciliğine dair birçok örnekle konuları detaylandırır (el-İsfahânî 2009:72).

İnsanın Mahiyeti ve Oluşumu:

İnsan gözle idrak edilebilen bir beden ve basiret gözüyle idrak edilebilen bir nefsten yaratılmıştır. Bedendeki canlılık ruhtan (nefs) kaynaklanmaktadır. Allah insanı balçıktan yaratmış ve ona kendi ruhundan üflemiştir. İnsan bu yönüyle azizdir. İnsana düşen nefsinin bilme, tanıma ve oradan da Allah'ı bilme ve tanımaya ulaşmadır. İsfahânî bu bölümde “Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerine kendilerini unuttuğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir (Haşr 59/19).” ayetini örnek vermekte Allah'ın insanı alemin bir özeti şeklinde yarattığını belirterek alemde var olan her şeyin onda da mevcut olduğunu bu sebeple önce alemi bilme, sonra kendini bilme, son olarak ta Allah'ı bilme (**marifetullah**)a ulaşma gibi bir amacının olduğunu belirterek insanın mahiyetini bu şekilde ortaya koymaktadır (el-İsfahânî 2009:74-75).

İnsanın Güçleri:

Platon'dan başlamak üzere ahlakçılar Nefsin güçlerini Akıl, Gazap ve Şehvet gücü olarak üç ana kategoride sıralarken İsfahânî daha bütüncül bir yaklaşımla insanın ruhsal gücünün Yüce Allah tarafından ona bahşedilen beş ana güçten oluştuğunu belirtir.

1-Beslenme gücü: Gelişme yetiştirme ve üreme,

2-Duyu gücü: Algılama, tatma, acı duyma vb.

3-Hayal gücü: Duyu ötesi şeylerin tasavvuru,

4-Temayül gücü: İrade etme ve reddetme,

5-Düşünme gücü: Konuşma, akletme, hikmet, sağduyu, mesleki yetenek ve kanaat belirtme. İsfahânî, bu güçlerin algılama süreçlerinde birbirleri ile yardımlaşmasıyla insanda bir bütünlük algısının oluştuğunu belirtir (el-İsfahânî 2009:75-76).

İsfahânî, bu fasılda ayrıca: İnsanın Diğer Canlılardan Üstünlüğü, İnsanın Üstünlük Nedenleri, İnsanın Melekle Hayvanın Ortasında Bulunuşu, İnsanın Yaradılış Gayesi, Nefsi Temizlemenin Yolları; Heva ve Akıl Çatışması, Nefs Temizliği İle Kazanılan Güzel Ahlak, Tabiat, Seciye, Ahlak, Adet ve Heva Kavramları, Ahlakın Değişebilirliği, Şehvi Gücü Yola Getirmenin Zorluğu ve Bu Gücün Getirdiği Fayda Ve Zararlar, İnsanın Erdem Ve Erdemsizlikleri Üstlenerek Bu Alanlarda İlerlemesi, Övülmüş Erdemleri Kazanma Gerekliği, Yüce Allah'ın Nimetleri, Erdemlerin Birbirine İhtiyaçları, İnsan İle İlgili Erdemler, Beden İle İlgili Erdemler, Nefsani Erdemler, Tevfik-İ İlahiyeye Bağlı Erdemler, Erdem Basamaklarında Yükselme ve Erdemsizliklerde Alçalma gibi konulara yer verdiği görülmektedir.

2. Fasıllar: İlm, Akıl, Nutuk

İsfahânî'ye göre: Akıl yüce Allah'ın yarattığı ve yücelttiği ilk cevherdir. İsfahânî, burada her ne kadar hadis'in senedi ile ilgi bazı tartışmalar bulunsa da Peygamberimizden şu ifadeleri

nakletmeyi uygun görür. İlgili hadiste Akıl için: “Allah ona “Gel” buyurunca gelmiş, “Git” buyurunca gitmiştir. İzzetim ve Celalim üzerine and olsun ki senden daha değerlisini yaratmadım. Seninle alır seninle veririm. Seninle sevap verir seninle azap ederim.” İsfahânî aklın bir cevher olduğuna inanmakta yukarıdaki hadisi de bu konuda delil göstermekte, şayet cevher olmasaydı ilk varlık da olamazdı savunmasını yapmaktadır. Öte yandan aklın önemi ile ilgili “Akli olmayanın dini olmaz. Aklının kararını görmedikçe hiç kimsenin İslam’a girişi sizi sevindirmesin” gibi hadisleri delil göstermekten geri durmayarak ilim ve ahlak anlayışındaki nasların da dengenin bir parçası olması gerektiği iddiasını sürdürür (el-İsfahânî 2009:133).

Bu bölümde ayrıca: Akıl Türleri; Aklın Mertebeleri, Aklın Yüceliği ve İlmin Değeri; İman, İslam, Takva ve Birr Kavramları; Cehaletin Türleri; Peygamber Gönderilmesinin Fazileti; Akıl ve Peygamberin Rehberlik Edişleri; İnsanların İlimden Faydalanma Durumları, Öğrencinin Taşınması Gereken Görevler; Hoca Öğrenci İlişkileri; Cahilleri İlmin Bazı Hakikatlerinden Men Etme İle İlgili Hususlar; İlimlerin Tasnifi, İlimlerin Hakikatlerini Öğrenmeyi Sağlayacak Kıstas, Avam İle Sözlü Tartışmaya Girmenin Sakıncaları, Cedel Karşısında Yapılması Gerekenler gibi konuları ele alır.

3. Fası: Şehvî Güç ile ilgili Hususlar

Ragıb el İsfahânî, bu bölümde insan nefsinin önemli bir potansiyeli olan ve insanın dünya hayatında varlığını devam ettirmesini kolaylaştıran “Şehvî Güç” ile ilgili hususlara yer vermektedir. Bilindiği üzere şehvî güç insan için dünya hayatında telezzüzlerin kaynağını oluşturmaktadır ve imtihan için geldiği ömrü hayatını idame ettirmesi için dünyaya tutunmasını kolaylaştırmaktadır. Önemli bir güç olan Şehvî gücün kontrolde tutulması hem zordur hem de ahlaki kimliğin oluşmasında en az kendisi kadar önem arz etmektedir. Çünkü şehvî gücün tamamen yok edilmesi düşünülemez. Yok edildiği varsayıldığı vakit insanın bu hayatın meşakkatlerine tahammülü de zayıflayacaktır. Belirli sınırlı daireler içerisinde bu güç dengeli kullanıldığında insan hayatının çok yönlü, çok renkli olmasını sağlamakta ve yaşanabilir kılmaktadır. İnsanın ruhunun diğer kuvvetlerinde olduğu gibi şehvî gücün fazlası da, azı da insanın ahlaki dengesini bozmaktadır. Fazla olduğunda azgınlık ortaya çıkmakta az olduğunda ise soğukluk ve donluk tezahür etmektedir ki ideal ahlaki kimliğe sahip bir insan için bu ikisi de uygun görülmemektedir.

İnsanın ahlaki dengeye sahip olmasının en önemli göstergesi İsfahânî’ye göre Haya duygusuna sahip olmasıdır. İsfahânî hayayı nefsin her türlü çirkinlikten çekinmesi olarak tanımlar. Haya, ilk olarak temyiz gücünün geliştiği çocukluk evresinde kendini göstermeye başlamakta ve akıl gücü ile birlikte bir denge imkanı olarak insana bahşedilmektedir. İsfahânî haya gücünü insana caydırıcı bir güç olarak Allah tarafından bahşedildiğine vurgu yapar. Bu erdem sayesinde insan şehvet gücünün çirkinliklerinden uzak duracak ve varoluşsal insanî konumunu doğru belirleyecektir. O sebeple şehvî gücün kontrol edilmediği bir düzey olan hayvani seviyeden korunmuş olabilecektir. İsfahânî’nin üzerinde durduğu önemli bir diğer nokta ise: Haya’nın korku ve iffet duygularının sentezinden oluşmasıdır. Bundan dolayı İsfahânî haya sahibi bir kimsenin fasık olamayacağını ya da fasık bir kimsede de hayanın barınmayacağını belirtir. Korku ve iffet söz konusu olunca İsfahânî gözü pek, korkusuz birinin hayali olmasının ender görülen bir durum olduğunu dile getirir. Çünkü hayanın ana karışımlarından biri olan korkunun yiğitlik ve gözü peklik ile uyumlu bir şekilde bir arada bulunmasının genelde az rastlanan bir şey olduğunu öne sürer (el-İsfahânî 2009:215).

Ahlaki meseleleri ele alırken ayet ve hadisleri bol bol referans gösteren İsfahânî, bu noktada şiir ve edebiyatın seçkin örneklerine gönderme yaparak şairlerin yiğitlik ve hayayı daima birlikte dile getirdiklerini ifade eder. Bazı şairlerin şiirlerinden bu noktada ve birçok yerde örnekler verir. İsfahânî bu bölümde ayrıca; Vefa ve İhanet, Danışma; Sır Tutma, Tevazu ve Kibir; Övünme; Hazzın Türleri ve Ayrıntıları; Yenilip içilmesi hoş olmayan şeyler; Evlilikte yapılması çirkin olan durumlar vb. gibi konuları bu fasılda ele alır.

4.Fasıl Öfke (Gazap) Gücü ile ilgili Hususlar

İsfahânî; Öfke (Gazap) gücünün ahlaki anlamda izahını yaparken konunun doğrudan biyolojik, bedensel temelleri üzerine odaklanır. İnsanın kendisini hali hazırda içerisinde bulunduğu vaziyetten koruma (hamiyet) dürtüsüyle birlikte kalpteki kanın biyolojik anlamda da hareketlendiğini ve bu durumda üç halin ortaya çıktığını ifade eder. Bu güç ilkinde kendisinden üsttekine, ikincisinde kendisinden aşağıdakine ve son olarak kendi dengi bir hedefe yönelir. Kendisinden üsttekine yöneldiğinde gücünün yetmeyeceğini fark etmesiyle kalp deki kan yine kalpte birikir ve sıkışma olur. Bu durumda şiddetli bir gerginlik hisseden insan, bu durumdan çıkış bulamadığında içerisinde derin bir gam hisseder. İkinci durumda kendisinden alttaki birisine karşı kontrolsüz bir şekilde yerinden hareket eden gazap gücü, gücü oranında kalpde bir patlamaya sebep olur ki bunu da İsfahânî *gazap* olarak tanımlar. Kendi denginde bir hedefe doğru yönelen gazap gücü, ondan intikam alıp alamayacağını kestiremediği bir hal üzere sıkışma ve patlama arasında kalır ki bunu da İsfahânî, kin ve kötü düşünme şeklinde tanımlar (el-İsfahânî 2009:243).

Görüldüğü gibi önemli bir güç olan gazap gücü insana hem kendi varlığını hem de namus, vatan ve mukaddesat gibi diğer önemli değerleri korumak için bahşedilmiş bir güçtür. Doğru yönetilmesi insanın huzur ve afiyeti için elzemdir. Aşırı olduğu durumlarda zalimlik; az olduğu durumlarda ise; korkaklık tezahür eder. İsfahânî'nin bu gücü ele alırken bu gücün doğrudan bedenle ilişkisi üzerinden konuyu değerlendirmeye tabi tutması düşündürücüdür. Çünkü; felsefî ve ilmi ahlak anlayışını daha önce ayet ve hadisler gibi naslarla delillendiren, akabinde kültürel imge ve birikimlere yer veren İsfahânî'nin bu konuda da ahlaki bakış açısını biyoloji gibi müspet ilimlerden istifade etmek suretiyle ortaya koyduğu, hemen her bölümde de naslar, geleneksel kültürel imgeler ve müspet ilimlerden fazlasıyla istifade ettiği fark edilmektedir. Sadece ahlak ilmi ile sınırlı kalmayarak başta kelim ve tefsir ilmi olmak üzere diğer ilimlerden elde ettiği derin ve bütüncül bakış açısını ahlak ilminin tahsiline ve izahına ustalıkla yansıttığı takdirle gözlenmektedir.

İsfahânî'nin bu bölümde ele aldığı diğer konular ise: Öfke Güzünden Doğan Hususlar, Sabrın Türleri ve Övülmesi; Cesaret; Korkunun Türleri; Üzüntünün Tedavisi ve Korku İle Mücadele, İnsanların Ölüm Sevgisi Bağlamında Durumları; Sevinç ve Rahatlama, Özür ve Tövbe, İlm ve Bağışlama; Öfkenin Taşması ve Ona Hakim Olmanın Erdemi; Kıskançlık ve Komşuluk, İmrenme, Rekabet ve Çekememezliktir.

5. Fasıl: Adalet, Zulüm, Sevgi ve Nefret

Daha önce ifade edilen ve Platon ve Aristo ile başlamak suretiyle İbn Miskeveyh ve diğer ahlakçılar aracılığıyla ilmi bir formata dönüştürülen erdemlerin belli ruhsal güçler üzerinden okunması geleneğinde akıl, şehvet ve gazap gücünün belli bir dengede tutulması ilkesinin yine insanın özünde var olan adalet gücü ile sağlanacağını belirtmekte fayda vardır. İsfahânî adaleti öncelikle: Allah'ın fiillerindeki sonsuz düzen olarak tanımlamaktadır. “*Adalet Yüce Allah'ın her türlü kusurdan arınmış mizanıdır.*” Daha sonra Şura Suresi'nin 17. Ayetini ve Rahman Suresi'nin 7 ve 8. Ayetlerini dile getirir. İlgili ayetlerde: “*O Allah ki kitabı ve mizanı*

hak ile indirmiştir.”, “*Göğü yükseltti ve mizanı koydu. Mizanda sınırı aşmayın.*” İfadeleri yer almaktadır. Adalet: bil kuvve olarak bakıldığında insanın eşitlik arayan halini temsil ederken; bilfiil olarak eşitliğe dayalı bir paylaşımına tekabül etmektedir. Temyiz gücüne ulaşan insanın kemalâtı, aynı zamanda bu adalet duygusunu tesis ettiği andan itibaren kendini göstermektedir. İsfahânî, adaletin erdemlerin bütününe içine alan ve erdemler içerisinde de en mükemmel erdem olarak kabul gören bir fazilet olduğunu ifade eder (el-İsfahânî 2009:262).

Bu bölümde İsfahânî ayrıca: Adalet ve Onun Erdemi; Adaletin Türleri ve İşlevsel Olduğu Yerler; Adaleti Terk Etmenin Uygun Görüldüğü Hususlar; Zulüm; Kurnazlık; Aldatma, Kandırma ve Hile; Sevginin Mahiyeti ve Türleri, Sevginin Erdemi; Dostluğun Erdemi, Sevilen İnsanların Vasıfları; İyilerle Arkadaşlık ve Kötülerden Uzak Durma; İnsanlardan Uzak Durmanın Erdemli ve Erdemsiz Yolları; Düşmanlık konularını ele almaktadır.

İsfahânî, Zanaatlar, Geçim Yolları, Cömertlik ve Cimrilik başlığı altında ele aldığı altıncı fasılda insanın günlük hayatında ihtiyaç duyduğu pratik bilgiler ve bunlarla ilgi ahlaki hususların izahını yapar. Bu bölümde ele alınan diğer konular ise: İnsanların Ortak Yaşama İhtiyaçları; Yüce Allahın İnsanları Farklı Zanaatlara Yetenekli Yaratması, Fakirlik ve Fakirlik Korkusunun Gerekçesi; Bedensel Yapıların Zanaatlarla İlişkisi; Kazancın Zorunluluğu; Çalışmanın Övülüp Tembelliğin Yerilmesi; Zanaatların Tasnifi, Mertebeleri ve Üstünlükleri; Malın Övülmesi ve Yerilmesi; Mal Kazanma Yolları ve Adabı; Dünya ve Ahireti Gözetme Bakımından İnsanların Sınıfları, Dünyaya Meyledenlerin Çektiği Dünyevi Cezalar; Övülen ve Yerilen Harcama Biçimleri; Cömertliğin Övülüp Cimriliğin Yerilmesi, Cömertliğin ve Cömert Davranışların Türleri şeklinde sıralanabilir. Fiilerin Türleri; Fiil, Amel ve Sun’ Kavramları Arasındaki Farklar, Sanat Türleri; İradî Ve Gayrı İradî Fiiller; Kınanmayı Gerektiren Ve Gerektirmeyen Fiiller, Fiillerin Nisbet Edilebileceği Sebepler... gibi konuları ele aldığı yedinci fasılda İsfahânî’nin insan davranışını şekillendiren fiilerin detaylı bir analizi yer verdiği görülmektedir.

Sonuç

Ragıb el İsfahânî’nin ahlak sahasında kendisinden önce alışıla gelen ahlak ilminin belli başlı erdemler ve faziletlerin üzerinden okunması geleneği karşısında bizzat kendisinin de bu geleneğe tabi olduğunu, fakat Ahlak ilminin inşası ve temellendirmesi hususlarında kullandığı yöntem ve yaklaşım tarzı ile farklılık arz ettiğini belirtmek gerekir. Bir çok ilmi sahada mahir bir ilim adamı olarak bilinen İsfahânî, Ahlak ilmi söz konusu olduğunda klasik ilmi geleneği takip etmiş, usul olarak referans, ispat ve modelleme konusunda öncelikle ayet ve hadisleri ön planda tutmuş, ihtiyaç hasıl olduğunda kültürel birikime başvurmuş, konuların müsbet ilimler çerçevesinden ele alınışını da ihmal etmemiştir. Bu yönüyle onun birçok ilmi sahaya ayak basan geniş çaplı entelektüel farkındalığı ahlak ilmine yaklaşımında da kendini göstermiştir. Aşkın ve tümel bir yaklaşımla ahlakı ele alış yöntemi, felsefi ve dini anlamada bir denge yakalamaya çalıştığı şeklinde değerlendirilebilir. Kuramsal arka planı itibariyle hayatın inşasında hakikatli bir kanaat ortaya çıkabilmek için hem düşünce hem de inanç bütünlüğünün birlikte ele alınması gerekir. Bu bağlamda düşünce tarihine damgasını vurmuş Platon ve Aristo’nun insan ruhunun kuvvetleri arasında aradığı dengeyi İsfahânî, felsefe ve din uzlaşması şeklinde ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yönüyle üzerinde ciddi tartışmaların yaşandığı Felsefe–Din uzlaşması konusunda Ragıb el-İsfahânî’nin başlı başına iyi bir model olarak değerlendirilebileceği rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKLAR

Demirkol, M. (2013). “İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi”, ed. Müfit S. Saruhan, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 156.

el-İsfahânî, R. (2009). “Erdemli Yol (ez-Zerîa ila Mekârimi’ş Şerî’a)”, İz Yayınları, İstanbul, s.22, 25, 72, 74-75, 75-76, 133, 215, 243, 262.

Gazali, (1990). “İhyau Ulumi'd-Din”, Ter.: Müftüoğlu, M.A. Tuğra Neşriyat, İstanbul, s. 120.

İbn Miskeveyh, (1983). “Ahlakı Olgunlaştırma”, Çev. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 23-24.

Platon (1992). “Devlet”, Çev.: S. Eyiboğlu, M. A. Cimcöz, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 117-135.

Yaran, C. S. (2001). “İslam Ahlak Felsefesine Giriş”, Dem Yayınları, İstanbul, s. 13.

<http://kuran.diyaret.gov.tr/Kuran>